VADLĪNIJAS
MILITĀRĀ MANTOJUMA IZMANTOŠANA TŪRISMĀ LATVIJĀ, LIETUVĀ UN IGAUNIJĀ

Satura rādītājs

Ievads 2
1. Kam ir domātas VADLĪNIJAS? 3
2. Kas ir MILITĀRAIS MANTOJUMS? 4
3. Kā PĒTĪT militāro mantojumu konkrētā teritorijā 5
4. Militārā mantojuma TŪRISMA PRODUKTA veidošanas prakse 8
4.1. Kā veidot militārā mantojuma tūrisma produktu 8
4.2. Praktiskie piemēri Latvijā, Igaunijā un Lietuvā 10
MUZEJI UN KOLEKCIJAS 10
NOCIETINĀJUMI 12
MILITĀRAIS APRĪKOJUMS 14
IZZIŅAS TAKAS 16
TŪRISMA MARŠRUTI 18
BUNKURI 19
CĪŅU UN KAUJU VIETAS 21
MILITĀRĀS PILSĒTAS 23
INFRASTRUKTŪRA 25
MODERNO TEHNOLOĢIJU IZMANTOŠANA 27
ĒDIENS KĀ MILITĀRĀ MANTOJUMA ELEMENTS 28
4.3. Praktiski piemēri Polijā 30
4.4. Produkta mārketings 31
4.5. Sadarbība. Iesaistāmie spēlētāji 34
5. Noderīgi avoti 36

Foto uz vāka: Ventspils 46. krasta aizsardzības baterijas tornis pirms un pēc restaurācijas.

Ievads

Eiropas Savienības INTERREG Igaunijas – Latvijas programmas līdzfinansētā projekta **"Latvijas un Igaunijas kopīgā Militārā Mantojuma tūrisma produkts"** ietvaros no 01.01.2020. – 31.12.2022. Latvijas Lauku tūrisma asociācija "Lauku ceļotājs" kā vadošais partneris kopā ar 23 citiem Latvijas un Igaunijas partneriem īstenoja projektu, kura mērķis bija izveidot vienotu Latvijas un Igaunijas militārā tūrisma produktu ar kopīgu identitāti, tādējādi piesaistot reģioniem vairāk vietējos un ārzemju tūristus. Projekta rezultātā tika izveidota militārā mantojuma vietne internetā https://militaryheritagetourism.info, sagatavoti tūrisma informācijas materiāli – kartes, ceļveži, kā arī nozīmīgos militārā mantojuma objektos uzlabota tūrisma infrastruktūra. Projekta laikā, balstoties uz projektā iesaistīto pušu praktisko pieredzi tika izstrādātas vadlīnijas par to, - kā militāro mantojumu iesaistīt tūrisma produkta radīšanā, veidojot **jaunus vai uzlabojot esošos tūrisma produktus**. Vadlīnijās ietvertais militārā mantojuma objektu periods bija 20. gadsimts, aplūkotā teritorija – Latvija un Igaunija.

2024. gadā Eiropas Savienības Interreg VI-A Latvijas – Lietuvas programmas 2021.–2027. gadam līdzfinansētā projekta LL-00052 **"Baltijas Militārā mantojuma tūrisma produkta paplašināšana Lietuvā un Dienvidlatvijā" (Military Heritage II)** (01.01.2024.-31.12.2025.) ietvaros Latvijas Lauku tūrisma asociācija "Lauku ceļotājs" kā vadošais partneris sadarbībā ar četriem Latvijas un Lietuvas parteriem atjaunoja un papildināja un paplašināja šo dokumentu trīs Baltijas valstu mērogā, izstrādājot "Vadlīnijas: militārā mantojuma izmantošana tūrismā Latvijā, Lietuvā un Igaunijā".

1. Kam ir domātas VADLĪNIJAS?

Vadlīnijas noderēs:

- Militārā mantojuma objektu **īpašniekiem** un apsaimniekotājiem, lai radītu kvalitatīvu tūrisma produktu, kā arī saglabātu mantojumu nākamībai;
- **Plānošanas reģioniem, pašvaldībām** un **tūrisma informācijas centriem**, kuru teritorijā vai īpašumā ir militārā mantojuma objekti - šo objektu apzināšanā, apsaimniekošanā un reklamēšanā;
- Citiem zemju **īpašniekiem** – valsts un pašvaldību mežu apsaimniekotājiem, **privātīpašniekiem**;
- Militārā mantojuma **entuziastiem, vēsturniekiem** un **pētniekiem**;
- **Tūrisma gidiem** stāstījuma bagātināšanai un interpretācijai.

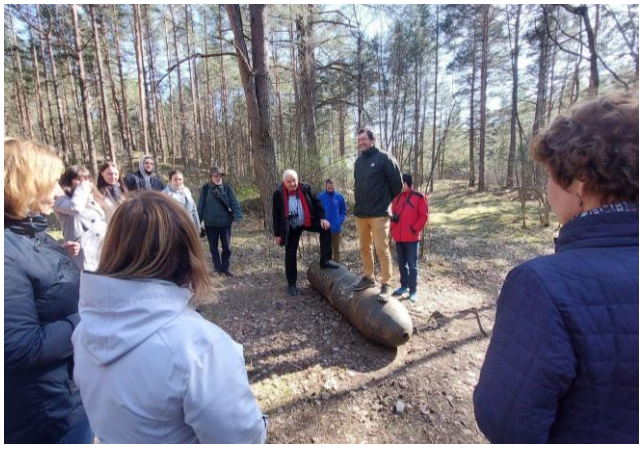

1. attēls. Tūrisma gids Jānis Zariņš stāsta par Mangaļsalas militāro vēsturi

2. attēls. Informatīvs seminārs par militāro mantojumu Okupācijas muzejā

2. Kas ir MILITĀRAIS MANTOJUMS?

Runājot par militārās tematikas un ar kara tēmu saistīto jomu iesaisti tūrisma produktā, lieto dažādus terminus: **militārais tūrisms, kara tūrisms, tumšais tūrisms, nostalģiskais tūrisms, ekstrēmais tūrisms, kapu tūrisms, genocīda tūrisms, holokausta tūrisms un militārā mantojuma tūrisms. Militārā mantojuma** jēdziens ir plašs un tas ietver kā **materiālā**, tā arī **nemateriālā** mantojuma daļu. Militāro mantojumu Baltijas valstīs un ar to saistītiem objektiem var aplūkot plašā **laika skalā**, sākot no pirmajām nocietinātajām apmetnēm, pilskalniem un akmens vai metāla ieročiem, turpinot ar viduslaiku pilīm, līdz pat 20. gs. abiem pasaules kariem un to izraisītām sekām, kas ir jūtamas līdz pat mūsdienām, ieskaitot Krievijas uzsākto karu Ukrainā.

Materiālā militārā mantojuma objektu tipus esam iedalījuši šādi:

- **Piemiņas vietas** – kapi, atdusas vietas, plāksnes/zīmes, skulptūras, piemiņas akmeņi, parki, pieminekļi, stēlas;
- **Muzeji un kolekcijas** – privātas kolekcijas un muzeji, publiskas izstādes, valsts un pašvaldību veidoti muzeji;
- **Nocietinājumi** – krasta aizsardzības baterijas, cietokšņi, doti, dzoti, bunkuri, ierakumi (tranšejas), to atliekas;
- **Militārais aprīkojums** – lidmašīnas, kuģi, zemūdenes, tanki, vilcieni, lielgabali, automašīnas u.c. tehnika vai to daļas;
- **Izziņas takas** – labiekārtotas pārgājienu takas, kas iepazīstina ar attiecīgās teritorijas militārā mantojuma objektiem, notikumiem, personām;
- **Bunkuri** – mežabrāļu bunkuri (t.sk. – zemnīcas, slēptuves), kas tika celti ilgstošai dzīvošanai lielos un grūtāk pieejamos meža masīvos, vai arī padomju laikā veidotie pazemes bunkuri, kas tika celti kā īslaicīgas dzīves un armijas vadības vietas un centri kodolkara gadījumā;
- **Cīņu vietas** - kauju un cīņu vietas (lokālākas vai plašāka mēroga), kauju teritorijas, konflikta zonas, pozīcijas, frontes līnijas, nocietinājumu līnijas;
- **Militārās pilsētas** – padomju armijas bijušās bāzes, armijas pilsētiņas, aprīkotas un paredzētas dzīvošanai militārām personām, apkalpojošam personālam un to radiniekiem;
- **Infrastruktūra** – militāros pasākumus – aizsardzību un uzbrukumu atbalstoši objekti: bākas, moli, dzelzceļa stacijas, barakas, lidlauki, sakaru punkti, tilti, kara hospitāļi, robežsardzes punkti, novērošanas torņi, artilērijas uguns koriģēšanas torņi, ūdenstorņi u.c.

Ne mazāk nozīmīgs ir **nemateriālais** militārais mantojums:

- **Cilvēku atmiņas, stāsti** – aculiecinieku stāsti, atmiņas par notikumiem, stāsti, kas ceļo cauri dzimtai un paaudzēm, pieraksti, atmiņas, dienasgrāmatas;
- **Dziesmas** – kara tēmai veltītā mutvārdu daiļrade, mūzika un dziesmas, dzeja;
- **Fotogrāfijas, senās pastkartes** un **dokumentālās filmas**;
- **Topogrāfiskās u.c. veida kartes, kauju shēmas, pozīciju shēmas**;
- **Kara laika ēdienu receptes** un ēdienu pagatavošanas lauku apstākļos pamācības;
- U.c.

Gan materiālais, gan nemateriālais mantojums ir savstarpēji cieši saistīti un, tūrisma produkta veidošanas procesā, tie lieliski papildina viens otru. Katram no militārā mantojuma tipiem ir savs apzināšanas un izpētes veids un metodes.

3. Kā PĒTĪT militāro mantojumu konkrētā teritorijā

Militārā mantojuma izpēte ir darba un laikietilpīgs process, kas sastāv no vairākiem etapiem (3. attēls) ar daudzu pušu iesaisti. Šajā nodaļā un vadlīnijās kopumā tiek runāts par pētniecību, kas ir **nepieciešama tūrisma produkta radīšanai**. Akadēmiskā, vēsturiskā izpēte, kas ir saistīta ar, piemēram, arheoloģisko metodi, karos bojā gājušo personu ekshumāciju u.c., - šeit netiek apskatīta.

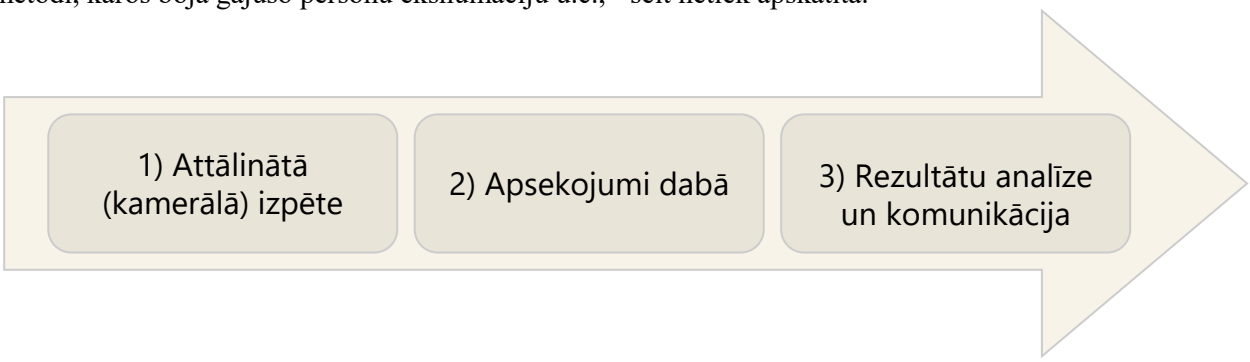

3. attēls. Militārā mantojuma izpētes etapi tūrisma produkta radīšanai

1) ATTĀLINĀTĀ (KAMERĀLĀ) IZPĒTE

Pētot militāro mantojumu kādā teritorijā, sākotnēji ir jāizpēta pieejamie informācijas avoti par to. Avoti ir: grāmatas, arhīvu dokumenti, vēsturiskās un mūsdienu kartes (t.sk. tiešsaistes kartes, LIDAR kartes u.c.), shēmas, fotoattēli, audio materiāli, videomateriāli, atmiņu pieraksti, dienasgrāmatas u.c., ja tādi ir atrodami.

Avotus var meklēt:

- Internetā;
- Bibliotēkās (Latvijas, Lietuvas, Igaunijas un citu valstu nacionālās bibliotēkas, vietējās bibliotēkas un tajās pieejamā novadpētnieciskā informācija);
- Arhīvos, t.sk. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas nacionālos arhīvos, citu valstu arhīvos;
- Muzejos (nacionālajos, reģionālajos, vietējos);
- Privātās kolekcijās un krājumos.

Literatūras avoti, kas var noderēt izpētē, ir apkopoti šo vadlīniju 5. nodaļā.

Šajā etapā ir svarīgi iesaistīt un komunicēt ar vietējiem **spēlētājiem**, kuriem var būt noderīga informācija. Tie ir:

- Vietējie iedzīvotāji;
- Novadpētnieki;
- Tūrisma informācijas centru un pašvaldību darbinieki;
- Vietējie pētnieki, vēsturnieki, vēstures skolotāji, vietējo bibliotēku un muzeju darbinieki.

Tikpat nozīmīgi izpētes procesā ir iesaistīt profesionālus pētniekus – gan vietējos, gan ārvalstu – akadēmiskos no dažādiem pētījumu institūtiem, muzejiem u.c.

2) APSEKOJUMI DABĀ

Kad ir savākta informācija par konkrēto teritoriju (vai arī tās vākšanas laikā) ir jāveic apsekojumi dabā. Izmantojamās **metodes apsekojumos** ir šādas:

- Objektu un vietu foto/video fiksācija;
- Filmēšana ar kameru, dronu (kopskati);
- Vietējo iedzīvotāju un citu iesaistīto intervijas;
- Objektu GPS koordināšu fiksēšana;
- Maršrutu, izziņas taku GPX ierakstīšana;

- Talkas, kuru laikā tiek sakopta militārā mantojuma objekta apkaime (ar atbilstošiem saskaņojumiem no īpašniekiem un institūcijām šādas rīcības veikšanai);
- Vietējo spēlētāju iesaiste izpētes procesā, - apsekojumos, ekspedīcijās, kas var dalīties ar interesantu informāciju;
- Dalīšanās ar pētniecības procesu sociālajos tīklos, kur var iegūt vērtīgu informāciju un atpakaļsaiti no sociālo tīklu lietotājiem.

Pētot militāro mantojumu, var izmantot dažādus **pārvietošanās veidus**:

- **Ar kājām** – piemērotākais veids militārā mantojuma objektu pētniecībai, jo šie objekti nereti atrodas grūti pieejamās vietās. Ejot ar kājām, ir piemērots ātrums, lai interesantas lietas nepalaistu garām;
- **Ar velosipēdu** – piemērots pārvietošanās veids jau labi zināmā teritorijā, lai nokļūtu līdz izpētes apgabalam, vai veidotu vietējus/reģionālus militārā mantojuma maršrutus. Degradētās un bijušajās padomju armijas teritorijās pastāv risks pārdurt riepas, tādēļ līdzi jābūt velo aptieciņai un rezerves riepai un kamerai.
- **Ar laivu** – ir objekti, kas ir pieejami tikai no ūdens puses, atrodas grūtāk pieejamos (dēļ privātīpašumu u.c.) upju posmos vai jūras krastā. Piemēram, lielākā daļa Pirmā pasaules kara laika dzelzsbetona bunkuru Daugavas kreisajā krastā privātīpašumu dēļ ir pieejami/redzami tikai ar laivu no upes puses.
- **Ar auto** – piemērots ekspedīcijām jau pa zināmiem un salīdzinoši viegli atrodamiem/pieejamiem objektiem, kā arī veicot jau izveidotus maršrutus. Var kombinēt ar kājām un velosipēdu. Edgars Kārklevalks Dundagā piedāvā ceļojumu ar GAZ-66 pa bijušajiem padomju armijas ceļiem un tanku ceļiem, kas ir interesanta sava veida atbilstošā laika rekonstrukcija. Veicot šādas rekonstrukcijas, izdarītie secinājumi var noderēt kā pētniecības metode.

Militārā mantojuma izpētes procesā, ja tas notiek dabā, īpaši cīņu vietās, bijušās padomju armijas teritorijās un līdzīgās vietās, svarīgi ir drošības aspekti! Drošības nolūkā nedrīkst apmeklēt bīstamus objektus, ēku drupas u.c. Ja atrodiet aizdomīgus priekšmetus, kas varētu būt sprādzienbīstami:

- Neaiztieciet tos;
- Iespēju robežās iezīmējiet, ierobežojiet vietu, lai tai nepiekļūst citi;
- Nekavējoties ziņojiet tuvākajā Valsts policijas nodaļā, vai zvaniet uz 112 un rīkojieties atbilstoši saņemtajām instrukcijām;
- Notikuma vietā ieradīsies munīcijas neitralizēšanas speciālisti.

Līdzīgi jārīkojas arī gadījumā, ja jūras krastā atrod t.s. "viltus dzintaru" – padomju armijas jūrā nogremdētos baltā fosfora gabalus, kas var būt izskaloti liedagā.

3) REZULTĀTU ANALĪZE UN KOMUNIKĀCIJA

Līdztekus pētniecībai tikpat svarīgi ir pētījumu **rezultātus komunicēt ar medijiem** (vietējie, reģionālie, nacionālie laikraksti, e – mediji, radio, TV, sociālie tīkli) – sk. 4.4. nodaļu u.c. interesentiem. Pēc šādas informācijas publicēšanas nereti atsaucas aculiecinieki vai cilvēki, kas var dalīties ar interesantu informāciju, vēsturiskām fotogrāfijām, kartēm, citiem datiem un šīs atgriezeniskās saites rezultātā ieguvējas ir abas puses. Sociālajos tīklos nereti izraisās noderīgas diskusijas par publicēto aktuālo tēmu, rodas jaunas idejas turpmākiem pētniecības virzieniem un metodēm, tiek iegūti jauni, iepriekš nezināmi informācijas avoti.

4. attēls. Raidījumu cikls “Zinātne tuvplānā”. Tēma – militārais mantojums un tūrisms. Raidījums 2022. g. tika demonstrēts ReTv un ir pieejams Youtube platformā https://www.youtube.com/watch?v=rkln2E7u_Dw

Arī pašu militārā mantojuma izpētes procesu var veidot kā tūrisma produktu. Kā piemēri var būt ekspedīcijas, skautu nometnes, “izdzīvošanas nometnes”, kauju, notikumu un dzīvesstila rekonstrukcijas u.c.

4. Militārā mantojuma TŪRISMA PRODUKTA veidošanas prakse

4.1. Kā veidot militārā mantojuma tūrisma produktu

Militārā mantojuma tūrisma produktam ir jābūt interesantam, atraktīvam, balstītam uz kvalitatīvi izpētītu vēsturisko materiālu (3. nodaļa) un atbilstošam katrai konkrētai **mērķauditorijai**. Tam jābūt pielāgotam dažāda vecuma (bērni, skolēni, pieaugušie) un interešu grupām (amatieri, profesionāļi).

Taču, pirms objektu/teritoriju iekļauj tūrisma apritē, pēc vienkāršas **kritēriju sistēmas** ir vērts novērtēt tā piemērotību šādam mērķim.

Kritērijs	Skaidrojums
Drošība	Būtiskākais un prioritārais kritērijs, lai potenciālais tūrisma objekts būtu drošs tā apmeklētājiem. Šis ir relatīvs kritērijs, ko grūti novērtēt, jo tas drīzāk atkarīgs no objekta apmeklētāju interesēm, motivācijas to apmeklēt, pašu apmeklētāju uzvedības u.c. faktoriem. Kā nedroši objekti ir jāmin atvērtas vai viegli pieejamas raķešu šahtas, uz sabrukšanas robežas (vai būvniecības materiālu ieguves nolūkā demontētas) esošas ēkas, sarūsējušas metāla konstrukcijas (torņi) un citi veidojumi, vietas, kur glabātas (vai joprojām ir) cilvēka veselībai bīstamas ķīmiskas vielas, no apdzīvotām vietām tālu esoši objekti, kas ir grūti sasniedzami glābšanas dienestiem. Nedroši objekti un teritorijas, ja nav novērsta to bīstamība, nav izmantojami tūrisma produkta veidošanā. Kā slikta prakse ir jāmin *geokečinga* slēpņu izvietošana nedrošās vai bīstamās vietās.
Atrodamība	Objekta atrodamība nezinātājam ir būtisks kritērijs. Atrodamību raksturo apmeklētāju spēja ātri un viegli atrast un arī atpazīt dabā meklēto objektu. Nereti daļa no potenciālajiem militārā mantojuma objektiem ir relatīvi grūti atrodami (bunkuru vietas, ierakumi, cits) un pat atpazīstami, jo ir izvietoti lielākos meža masīvos, tālāk no apdzīvotām teritorijām un lielākas nozīmes ceļiem, vai arī pievedceļi ir apauguši ar biezu veģetāciju. Visbiežāk tie ir arī objekti, kas nav atzīmēti tūrisma kartēs vai dabā tos ir grūti atpazīt. Savukārt, jomas profesionālis tos atpazīst aerofotogrāfijās, topogrāfiskajās un LIDAR kartēs pēc šiem objektiem raksturīgās kartogrāfiskās leģendas, konfigurācijas u.c. īpatnībām. Vispiemērotākais veids atrodamības veicināšanai ir izvietotas norādes pie ceļu krustojumiem, GPS koordinātas un informācijas stendi/planšetes objektu tuvumā.
Fiziskā pieejamība	Raksturo objekta pieejamību ar kājām, velosipēdu un dažādiem transporta līdzekļiem (ceļu kvalitāte, tie ir vai nav aizšķērsoti ar barjerām, nav zīmes par objektu kā privātīpašumu vai ceļa zīme „ķieģelis", kuru aizliegts apmeklēt vai objekts atrodas kāda komercuzņēmuma teritorijā, kamdēļ ir apgrūtināta vai neiespējam tā apskate u.t.t.). Atsevišķās teritorijās vēl joprojām nav novērsts to piesārņojums, kamdēļ tās ir slēgtas ar atbilstošiem brīdinājumiem. Tādi objekti nav izmantojami tūrismā. Konkrētas teritorijas/objekta īpašumtiesības Latvijā var noskaidrot šeit: https://www.kadastrs.lv/graphical_data/show, Lietuvā: https://regia.lt/lt/.
Vēsturiskā nozīmība	Objekts ir saistīts ar vēsturiskiem notikumiem, kuriem ir bijusi svarīga loma attiecīgā novada/reģiona vai valsts (vai pat vairāku) vēsturē. Objekta vēsturiskā nozīmība var būt saistīta arī ar tā vecumu, izcelsmi, laikiem, ko konkrētais objekts ir „pārdzīvojis", militāri taktisko un stratēģisko lomu. Piemēram, Liepājas Karostā ir valdījušas piecas dažādas varas, kas kopā ar šī objekta izcelsmi un saturu padara to par unikālu Eiropas un varbūt pat – Pasaules mērogā. Līdzīgs objekts savā vēsturiskajā nozīmībā ir Daugavpils cietoksnis.
Unikalitāte	Objekta unikalitāte (vienīgais vai viens no retajiem šāda veida objektiem, izmēros liels, savdabīga forma, īpatnējs, pēc darbības veida reti sastopams) konkrētā reģionā,

	valstī, plašākā ģeogrāfiskā reģionā, pasaulē. Piemēram, Irbenes radioteleskopam Pasaulē ir atrodami tikai astoņi analogi, tādēļ tas uzskatāms par Eiropas un pat Pasaules mērogā nozīmīgu elementu lielākā militārā kompleksā. Par sava veida unikālu objektu var uzskatīt Daugavpils skrošu rūpnīcu.
Labiekārtojums	Objekts var būt bez jebkāda labiekārtojuma, vai arī daļēji/pilnībā labiekārtots: uz to ir norāde, izveidotas takas, nopļauta zāle, izvietota informācija, pieejams gids, izveidota ekspozīcija vai pieejami dažāda veida informatīvie u.c. materiāli u.t.t. Labiekārtotam objektam ir būtiska tā infrastruktūras apsaimniekošana un uzturēšana ilgtermiņā. Labiekārtojuma trūkums ne vienmēr ir vērtējams kā negatīvs kritērijs. Citreiz arī paša nokļūšana un objekta atrašana var būt sava veida piedzīvojums un jauna pieredze.
Vietējie gidi	Ir svarīgi, ka konkrētā teritorijā (piemēram, Mangaļsalā, Daugavgrīvā, Tomes mežos, Stompaku purvā u.c.) ir pieejami gidi, kas var iepazīstināt ar to un sniegt saturīgi un kvalitatīvu informāciju (vēsture, kādreizējais pielietojums, interesanti notikumi, objekta turpmākās attīstības perspektīvas). Gids ir arī tā persona, kura iespēju un kompetenču robežās var nodrošināt objekta apmeklētāju drošību, atturot tos apmeklēt potenciāli bīstamas vietas un objektus, novirzot tos pa konkrētiem maršrutiem.
Ainaviskums/ sakoptība	Svarīgi, ka objektam piemīt ainaviska vērtība, tas ir apsaimniekots, kopts, labi iekļaujas apkārtnes ainavā. Nereti militārā mantojuma objekti ir ainavu (dabas, pilsētvidi) degradējoši. Taču arī šādai „industriālai ainavai" piemīt zināms šarms un dažkārt "defektu var pārvērst par efektu". Šajā gadījumā svarīgi ir apmeklētāju drošības aspekti (nav bīstamu ēku, bedres, šahtas, armatūras stieņu, dzeloņdrāšu, sadauzītu stiklu, kas var apdraudēt apmeklētāju veselību un dzīvību vai to inventāru, piemēram, - velosipēdu riepas u.c.).
Informācijas pieejamība	Par objektu publiskā vidē ir pieejama informācija (vēsturiskā, mūsdienu, par tā kādreizējo pielietojumu). Parasti militārie objekti visos laikos ir bijuši īpaši slepenas vietas, tādēļ līdz mūsdienām par daļu no tiem ir grūti atrast atbilstošu informāciju. Ir gadījumi, kad aculiecinieki vēl joprojām nevēlas dalīties informācijā arī par padomju laika slepenajiem militārajiem objektiem. Vēl grūtāk nereti ir atrast atbilstošus foto materiālus par minēto tematiku. Ir svarīgi, ka par kādu lielāku reģionu, valsti, valstu grupu (Baltijas valstis) ir vienota interneta vietne (https://militaryheritagetourism.info), kurā iespējams atrast kvalitatīvu informāciju gan par konkrētiem objektiem un notikumiem, gan arī atrast laika līniju par vēsturisko notikumu gaitu plašākā mērogā.

4.2. Praktiskie piemēri Latvijā, Igaunijā un Lietuvā

MUZEJI UN KOLEKCIJAS

Muzeji un kolekcijas ir krātuves, kur vienkopus savākti novadam vai plašākam reģionam raksturīgie tematiskie eksponāti.

Muzeji un privātkolekcijas var būt tās vietas, kur:

- Doties meklēt nepieciešamo informāciju;
- Iegūt kopijas dokumentiem, fotogrāfijām, kartēm un citiem avotiem, ko var izmantot militārā mantojuma tūrisma produkta veidošanā;
- Ekspertus un entuziastus var iesaistīt tālākās ar pētniecību saistītās aktivitātēs;
- Var piesaistīt gidus esošajiem vai potenciālajiem tūrisma produktiem;
- Var piedalīties to rīkotajos tematiskajos pasākumos un dažādu vēsturisku notikumu rekonstrukcijās;
- Organizēt jaunai paaudzei lieliskas novada vēstures mācību stundas.

Olaines Vēstures un mākslas muzejs
Olaines Vēstures un mākslas muzejs

Pirmā pasaules kara laikā Olaines apkaimē norisinājās cīņas starp Krievijas un Vācijas impērijas armijām. Purvainais apvidus apgrūtināja karadarbību abām pusēm. Muzejā izveidota tēmai veltīta ekspozīcija un 2018. g. izveidots Pirmā pasaules kara izziņas maršruts ar zemnīcu (0,2 km uz ziemeļiem no muzeja), kas iepazīstina ar attiecīgā laika dzīves apstākļiem. Maršruts ir izejams brīvi jebkurā laikā, bet zemnīcas atslēgas var dabūt muzeja darba laikā. Attēlā: uzceltā Pirmā pasaules kara laika zemnīca.

Sāmsalas Kara lietu muzejs
Sāremā Kara lietu muzejs

Atrodas Sāmsalā, dienvidos no Orisāres (Orissaare) pilsētas. Privātais muzejs, kas veltīts 20. gs. militārai vēsturei, ir veidots 2007. g. un tajā ir ap 12 000 eksponātu. Iekštelpās ir apskatāmi ieroči un karavīru individuālais aprīkojums, bet ārpusē – militārā tehnika. Muzejs rīko tematiskus pārgājienus, vēsturisko notikumu rekonstrukcijas. Viens no iespaidīgākajiem eksponātiem ir bruņuvilciena ložmetēju vagons. Attēlā: padomju armijas prožektors robežas aizsardzībai nakts laikā.

Aukstā kara muzejs Žemaitijā
Aukstā kara ekspozīcija

Iekārtots bijušajā padomju armijas ballistisko raķešu palaišanas kompleksā, kas ir Eiropā vienīgais šāda tipa labiekārtots objekts. Tā celtniecību pabeidza 1962. g. lielākā meža masīvā, austrumos no Plateļu (Plateliai) ezera. Šeit atradās 4 vidēja attāluma ballistiskās raķetes SS-4 "Sandal" ar 2 megatonnu jaudas kodoltermiskām galviņām, kas bija notēmētas uz Rietumeiropas valstīm. 1978. g. pēc tam, kad bāzi

atklāja ASV izlūkdienesti, to slēdza, izvedot bruņojumu. 2012. g. pēc rekonstrukcijas, šeit atvēra ekspozīciju. Objektu apsaimnieko Žemaitijas Nacionālā parka administrācija. Attēlā: Ieejas vārti Aukstā kara muzeja teritorijā

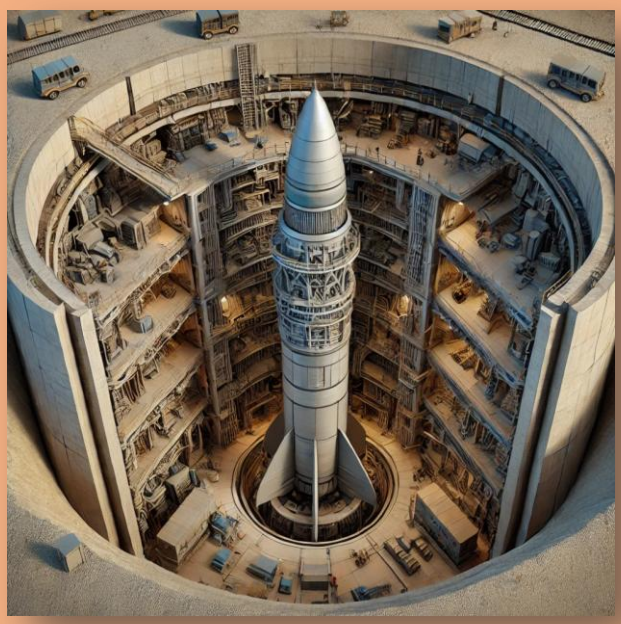

Dažādu militāru objektu, piemēram, raķešu palaišanas šahtas shematisks šķērsgriezums ļauj labāk izprast tā uzbūvi, dažādu daļu funkcijas un mērogu. Šādas vizualizācijas – gan kopējās (visa kompleksa), gan konkrētu to atsevišķu daļu palīdz militārās vēstures uztveres un interpretācijas procesā.

Šis attēls ir veidots ar ChatGPT palīdzību un tam nav saistības ar reālu objektu vai notikumu. Attēla saturs ir domāts tikai kā ilustratīvs paraugs un vizualizācija paustajai domai.

NOCIETINĀJUMI

Nocietinājumi – krasta aizsardzības baterijas, cietokšņi, bunkuri un cita veida aizsardzības un būves, kas paredzētas aizsardzības/uzbrukuma nodrošināšanai parasti ir veidotas tā, lai tās būtu grūti sagraujamas. Tādēļ tās nevar apskatīt muzejos, bet tikai to oriģinālajās atrašanās vietās. Krasta aizsardzības baterijas Baltijas valstīs ir veidotas jūras krastā, vai salās (Igaunijā) vai Kuršu kāpās (Lietuvā) gan paša krasta, gan arī jūras šaurumu un ostu akvatoriju aizsardzībai. Parasti nocietinājumi ir liela izmēra kompleksi, kuru (vai to atsevišķu daļu) atjaunošana prasa lielas investīcijas. Taču tajā pašā laikā šādas vietas pasaules mērogā bieži ir populāri tūrisma un izziņas objekti.

Ventspils 46. krasta aizsardzības baterijas uguns koriģēšanas tornis

Ventspils 46. krasta aizsardzības baterijas uguns koriģēšanas tornis

Atrodas Ventspilī, dienvidos no Piejūras parka. Latvijā vienīgā tik labā stāvoklī saglabājusies Otrā pasaules kara krasta aizsardzības baterija ar četrām lielgabalu pozīcijām. Objekts atspoguļo padomju militārās koncepcijas attīstību no 1939. g. līdz pat padomju karaspēka izvešanai 1994. gadā. Uguns koriģēšanas tornis ir atjaunots 2021. g., pateicoties militārā mantojuma projektam un tagad izmantojams kā skatu tornis. Blakus ir izvietoti informācijas stendi, izveidota jauna iela un plašs stāvlaukums ar izeju līdz jūrai. Tornis apmeklētājiem ir pieejams no 1. maija līdz 31. oktobrim no 09 00 – 20 00. Attēlā: skats uz atjaunoto torni.

Osmusāres krasta aizsardzības baterijas komplekss

180 mm baterija Osmusāres salā (dienvidos)

Osmusāres sala (Osmussaar) atrodas Somu jūras līcī, 7,5 km no Igaunijas rietumkrasta. Visu salas teritoriju anektēja padomju armija un vietējie iedzīvotāji bija spiesti to pamest. 1940. g. te tika uzceltas divas krasta aizsardzības baterijas ar diviem divstobru 180 mm kalibra lielgabaliem un uguns koriģēšanas torni. Baterijas elementu un torņa vietas ir ierobežotas ar barjeru (apmeklētāju drošībai), uzstādīts informācijas stends. Attēlā: tūrisma informācijas stends Osmusārē pie krasta aizsardzības baterijas.

IX forts Kauņā

Kauņas IX forta muzejs

Līdz 1890. g. Krievijas impērija bija izveidojusi nocietinājumu sistēmu Kauņas pilsētas perimetrā. Tajā ietilpa 8 forti un 9 artilērijas baterijas. IX Forta celtniecību uzsāka 1902. g., bet pabeidza īsi pirms Pirmā pasaules kara. 1924. g. forts kļuva par Kauņas cietuma filiāli. PSRS laikā šeit atradās NKVD cietums, kā pārsūtīšanas punkts uz GULAG nometnēm. Vācu okupācijas - holokausta laikā te bija

nāvessodu izpildes vieta. Mūsdienās izveidots vēstures muzejs un populāra pastaigu vieta. Objektu apsaimnieko Kauņas pilsētas pašvaldība. Attēlā: Telpas IX forta pazemē

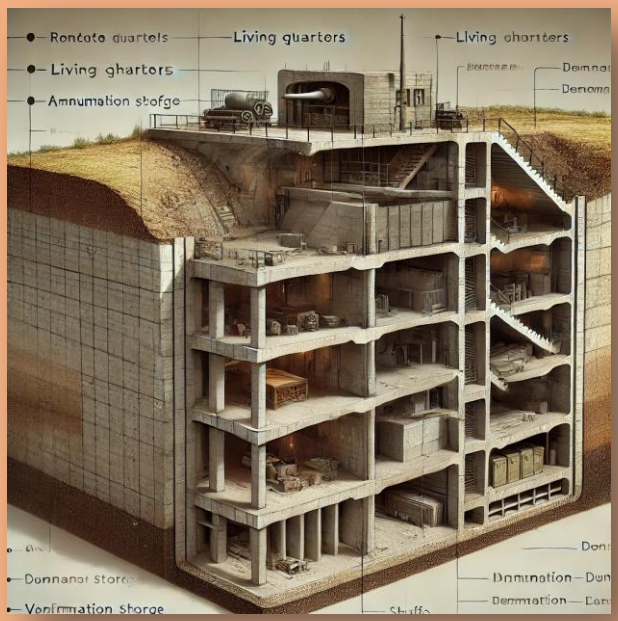

Lai labāk saprastu dažādu militāru objektu izvietojumu un to uzbūvi (bieži vien daļa no struktūrām atrodas pazemē un nav redzamas), interpretācijas procesā ļoti noder shematiski zīmējumi ar to uzbūves šķērsgriezumu un atsevišķu daļu/elementu funkcijām.

Šis attēls ir veidots ar ChatGPT palīdzību un tam nav saistības ar reālu objektu vai notikumu. Attēla saturs ir domāts tikai kā ilustratīvs paraugs un vizualizācija paustajai domai.

MILITĀRAIS APRĪKOJUMS

No apmeklētāju viedokļa ir svarīgi, lai bez muzeju un kolekciju ekspozīciju stendos izvietotajiem eksponātiem būtu pieejami arī tāda veida objekti, ar kuru palīdzību varētu rekonstruēt notikumus un sajūtas, kas saistītas ar attiecībā laika notikumiem. Militārais aprīkojums ir piemērots šāda mērķa īstenošanai. Piemēram, ar padomju armijas automašīnām doties iepazīst attiecīgā reģiona interesantākos apskates objektus.

Padomju armijas automašīnu kolekcija un izbraucieni Dundagas apkaimē

Padomju armijas automašīnu kolekcija Dundagā

Viesu nama "Pūpoli" saimnieks Edgars Kārklevalks vairāk nekā 18 gadu garumā veido padomju armijas kravas automašīnu kolekciju. Ar vienu no tām – GAZ – 66 (līdz 24 personām) un UAZ – 3151 (līdz 6 personām) viņš organizē un vada izzinošus braucienus Dundagas un Ances apkaimē, kur no padomju armijas laikiem plašajos mežu masīvos ir saglabājušies vecie tanku ceļi un citi objekti. Baltijas valstīs tas šobrīd ir vienīgais šāda veida piedāvājums. Attēlā: tūristu grupa ar GAZ 66 izziņas braucienā.

Spithami radaru stacija

Spithami radaru stacija

Atrodas Rietumigaunijā pie Somu jūras līča. Stacijas izbūvi padomju armija uzsāka 1958. g. Tika uzceltas kazarmas, tehniskās ēkas, ēdnīca. Radaru stacijas dīzeļdegvielas strāvas ģenerators tuvējo ciemu apgādāja ar elektrību. Līdz mūsdienām ir saglabājušies radaru vajadzībām uzbērti pauguri, komandcentrs, tehniskie bunkuri, garāža, vairāki DOTi, ēku drupas un ēdnīca. Projekta ietvaros uz objektu ir izveidota norāde, to ierobežojošas margas, atpūtas vieta un tūrisma informācijas stends. Attēlā: informācijas stends radaru stacijas teritorijā.

Mīnu meklētājs - muzejs M52 "Sūduvis”

Pretmīnu kuģis-muzejs M52 "Sūduvis"

Kuģi Lietuvai ziedoja Vācija, kuras jūras spēki to izmantoja kopš 1958. gada. Laikā no 1978. līdz 1979. gadam kuģis tika modernizēts no mīnu tralera uz mīnu meklēšanas kuģi. Lietuvā kuģi pārdēvēja, nosaucot to par M52 "Sūduvis". No 1999. gada vēl 22 gadu garumā kuģa ekipāžs dienēja Lietuvas Jūras spēkos – piedalījās starptautiskajās un nacionālajās mācībās un operācijās. 2021. gadā kuģis beidza darbu Lietuvas Jūras spēku flotē un tika nodots Lietuvas Jūras muzejam. M 52 “Sūduvis”, saglabājot tā autentisko aprīkojumu, pārveidoja kā muzeju dažādām ar izglītību saistītām aktivitātēm. Tagad tas ir brīvi pieejams sabiedrībai. Attēlā: Kuģis M52 “Sūduvis”.

Nereti militārie objekti vai to kompleksi dabā ir zuduši, nojaukti, vai arī ir saglabājušies tikai to atsevišķi elementi. Tā kā šādi objekti 20. gs. ir bijuši slepeni, par tiem nav arī saglabājušās vai pieejamas vēsturiskas fotogrāfijas. Lai saprastu, piemēram, radaru stacijas izskatu un mērogu, noder arī pēc pieejamās informācijas par konkrēto objektu uzzīmēta skice vai attēls.

Šis attēls ir veidots ar GEMINI attēlu ģeneratora palīdzību un tam nav saistības ar reālu objektu vai notikumu. Attēla saturs ir domāts tikai kā ilustratīvs paraugs un vizualizācija paustajai domai.

IZZIŅAS TAKAS

Izziņas takas, kas veidotas autentiskā vidē, ir labs militārā mantojuma iepazīšanas veids, jo:

- Tās parasti ir veidotas reālās cīņu vai citu vēsturisku notikumu vietās;
- Labāk palīdz uztvert un saprast notikumu gaitu un palīdz iejusties konkrētos dabas apstākļos (purvā, mežā, jūras krastā, klinšu malā u.c.);
- Tās ir labiekārtotas ar informācijas stendiem, norādēm, atpūtas vietām, piemērotu segumu;
- Tās tiek uzturētas un reklamētas;
- To apkaimē nereti ir pieejami vietējie gidi, stāstnieki;
- Aktīvu atpūtu dabā iespējams apvienot ar vēstures izziņu.

Stompaku purva izziņas taka

Nacionālo partizānu mītnes dabas liegumā "Stompaku purvi"

1,5 km garā Stompaku purva izziņas taka iepazīstina ar purva salās izvietoto nacionālo partizānu nometnes vietu, kur 1945. g. bija izveidota viena no lielākajām nacionālo partizānu apmetnēm Baltijas valstīs. Tajā dzīvoja ap 350 – 360 cilvēku, kuri regulāri rīkoja uzbrukumus padomju okupācijas režīma militārpersonām un to atbalstītājiem. Taka ir labiekārtota ar tūrisma informācijas stendiem, auto stāvlaukumu, atpūtas vietām u.c. elementiem. Uz purva salām atjaunota daļa no koka ēkām. Attēlā: laipa vijas cauri purvaina meža nogabalam.

Pangas militārā taka Sāmsalā

Militārā taka Pangā

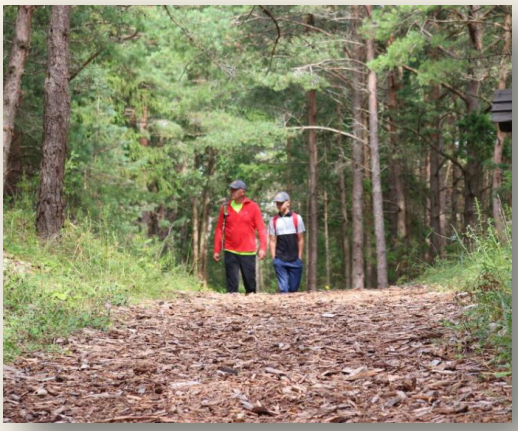

Ap 1,5 km garā Pangas militārā taka atrodas pie augstākajām Sāmsalas klintīm. Tā izlokās starp krasta aizsardzības nocietinājumiem, artilērijas pozīcijām, raķešu palaišanas vietu, munīcijas izgāztuvi u.c. objektiem, iepazīstinot ar Pirmā un Otrā pasaules kara laika notikumiem. Takas malā izvietoti informācijas stendi, segums pārklāts ar mulču. Šis ir labs piemērs, kur izcila dabas objekta – Pangas klinšu apskati var apvienot ar militārā mantojuma iepazīšanu. Attēlā: Ar mulču noklātā takas daļa ir sausa arī mitrā laikā.

Izziņas taka Dieva krēsla mežā ar bunkuru un pieminekļiem

Mācību taka Dieva sēdekļa mežā ar partizānu bunkuru un pieminekļiem

1948. gadā t.s. Dievmātes krēsla mežā (Telšu apriņķis) tika izveidota Šatrijas Žarėnai nacionālo partizānu nometne. Padomju Valsts drošības komitejās veiktās operācijas laikā 1949. gada 21. maijā tika atklāta partizānu nometnes vieta ar 11 partizāniem un norisinājās asiņaina, 10 stundu ilga cīņa, kuru laikā tika nogalināti 7 partizāni. Šodien Dieva krēsla mežā var atrast dabā iezīmētu maršrutu apmēram 5 km garumā ar krustu, kas norāda kauju vietu un partizānu bojāejas vietu, kā arī rekonstruētu bunkuru un citas liecības. Attēlā: Atjaunotais nacionālo partizānu bunkurs Dievmātes krēsla mežā.

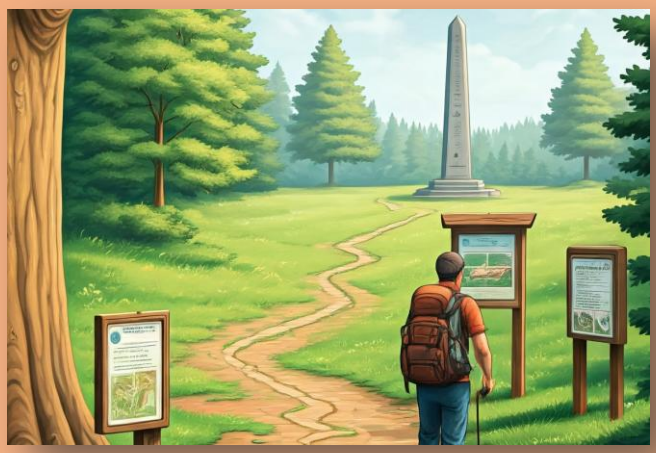

Veidojot dabas takas, ir svarīgi tās aprīkot ar minimālo infrastruktūru – norādēm, marķējumu un informācijas stendiem vai zīmēm pie apskates objektiem, kā arī informāciju par pieejamiem gidiem.

Šis attēls ir veidots ar GEMINI attēlu ģeneratora palīdzību un tam nav saistības ar reālu objektu vai notikumu. Attēla saturs ir domāts tikai kā ilustratīvs paraugs un vizualizācija paustajai domai.

TŪRISMA MARŠRUTI

Jau gatavi, izveidoti tematiski militārā mantojuma tūrisma maršruti, kas ir aprakstīti un ar lejuplādējamu GPX failu:

- Palīdz orientēties;
- Atvieglo ceļošanu un informācijas apguvi;
- Parasti ir kā labākā rekomendācija secīgai un loģiskai objektu iepazīšanai dabā un kultūrvidē.

Brīvības taka

Brīvības taka (Maršruts Karostā)

Izveidota 2019. g. Liepājas Karostas teritorijā kā 9 km garš pārgājienu maršruts. Tā iepazīstina ar Liepājas nocietinājumu vēsturi un Brīvības cīņām 1919. g. Maršruta segums ir asfalts, grants, zemes un smilšaini meža ceļi. Izejot lokveida maršrutu, var iepazīt tādus nozīmīgus Karostas objektus kā Redānu, Cietokšņa kanālu, Narkēvica ierakumu, Ziemeļu fortus, Cietokšņa baterijas Nr. 1 un Nr. 2, tālmēra torņus, padomju laika lielgabalu pozīcijas, kā arī dabas daudzveidību un dažādus biotopus, piemēram, dumbrāju Tosmares ezera piekrastē. Pieejami vietējie gidi, izveidotas atpūtas vietas, tūrisma informācijas punkti, tualetes un atkritumu urnas. Maršrutu apsaimnieko Karostas glābšanas biedrība.

Latvijas – Igaunijas pārrobežu maršruts

Lielais pārrobežu maršruts – militārais mantojums Latvijas un Igaunijas 100 gados

Tūrisma maršruts izveidots Militārā mantojuma projekta ietvaros kā 13 dienu ilgs autotūrisma maršruts pa divu valstu reģioniem, iekļaujot arī piekrasti (t.s. "Dzelzs priekškara" rietumu robeža) un Igaunijas salas, kur atrodas bagātīgs dažādu vēsturisko periodu militārais mantojums. Maršruts ir sadalīts pa dienām ar objektu aprakstiem, uzskaitītiem servisa objektiem (naktsmītnes, ēdināšanas vietas). Ir pieejams maršruta GPX fails, kas atvieglos orientēšanos apvidū.

Militārā mantojuma maršruts "Padomju Lietuvas ainas"

Padomju Lietuvas ainas

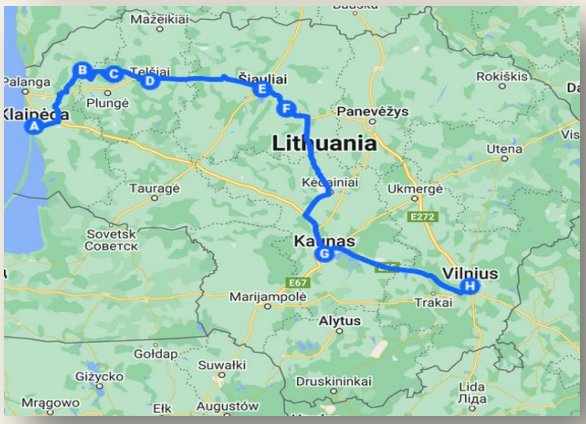

Maršruts kā piecu dienu ilgs ceļojums ļauj iepazīt un izprast padomju okupācijas režīma mērogu un tā radītās sekas Lietuvas vēsturē, vienlaikus atklājot Lietuvas nācijas spēju saglabāt savu identitāti un cīnīties par neatkarību. Veicot šo maršrutu, var iepazīt objektus, kas ir saistīti ar padomju atstāto mantojumu. Maršruts ir sadalīts pa dienām ar militārā mantojuma objektu aprakstiem, naktsmītnēm un ēdināšanas vietām.

BUNKURI

Nereti šajos objektos piedāvā ekskursijas, nakšņošanu u.c. pakalpojumus, kas labāk palīdz iepazīt dzīvi bunkurā.

Padomju slepenais bunkurs Līgatnē

Padomju slepenais bunkurs Līgatnē

Vienīgais šāda veida pilnībā saglabājies objekts Baltijas valstīs, iespējams, - daudz plašākā teritorijā. Arī viens no padomju laika slepenākajiem objektiem, kas bija celts kā Latvijas PSR Ministru Padomes un LPSR Komunistiskās padomes bunkurs (līdz 250 cilvēkiem) kodolkara draudu gadījumā. Mūsdienās pilnībā pielāgots tūristu apskatei (tikai gida pavadībā). Apmeklētājiem tiek piedāvāta ap stundu gara ekskursija latviešu un svešvalodās. Interesenti var ieturēt pusdienas padomju stilā. Attēlā: apmeklētāji ekskursijas laikā.

Ennuksmē (Ennuksmäe) mežabrāļu bunkurs

Ennuksemē bunkura vieta

Atrodas dienvidos no Vīlandes. Bunkuru, kas bija lielākais Igaunijas mežabrāļu pastāvēšanas vēsturē, cēla brāļi Jāns un Ēvalds Sovi, kuri 1944. g. bēga no padomju okupācijas karaspēka. 1945. g. 21. februārī NKVD spēki uzbruka bunkuram un 6 stundu ilgā kaujā nogalināja 7 mežabrāļus un 2 uzbrucējus, bet piecus mežabrāļus saņēma gūstā, bunkuru aizdedzinot. 2020. g. tas tika atjaunots pēc atkārtotas tā izveides un ugunsgrēka 2010. g. Bunkurs ir atvērts visa gada garumā, 24 h diennakti. To var apmeklēt un tajā var nakšņot bez iepriekšējas pieteikšanās. Attēlā: atjaunotā bunkura iekšpuse.

Minaičių bunkurs-muzejs

Lietuvas Brīvības cīņu Sąjūdis memoriāls Minaičos (Minaičių bunkurs-muzejs)

1948. gadā nacionālie partizāni apmetās to atbalstītāju viensētā Minaičiai ciemā (Radvilišķa apriņķis). Viņi izraka nelielu bunkuru zem šķūņa. 1949. gada 16. februārī šajā viensētā notika Lietuvas nacionālo partizānu komandieru kongress. Tā laikā tika izstrādāta un publicēta Lietuvas Brīvības cīņu Sąjūdis deklarācija, kuras galvenais mērķis bija Lietuvas Parlamentārās Republikas atjaunošana. Bunkurs tika izmantots arī vēlāk, bet to nojauca 1953. gadā. 2010. gadā tika uzsākts darbs pie bunkura un klēts atjaunošanas. Blakus tiem uzbūvēja pieminekli. Tagad klēts ir aprīkota ar autentisku partizānu bunkuru un ekspozīciju. Attēlā: Minaičiai ciema klēts un bunkurs – muzejs.

CĪŅU UN KAUJU VIETAS

Bieži cīņu vietās līdz mūsdienām nekas vairs nav saglabājies un par to vien liecina nostāsti un atzīmes vēsturiskajās kartēs. Īpaši, ja mūsdienās teritoriju izmanto lauksaimniecības vajadzībām, vai tā ir apbūvēta un citādi transformēta. Taču mežainās teritorijās un vietās, kas ir grūtāk izmantojamas saimnieciskām vajadzībām, nereti ir saglabājušās liecības – tranšejas, noliktavu un kazarmu un citu būvju vietas, kas tagad redzamas kā bedres vai zigzaga veida ierakumi. Īpaši labu priekšstatu par kopējo situāciju mūsdienās sniedz LIDAR jeb aerolāzerskenētais zemes virsmas modelis jeb t.s. LIDAR kartes.

Ziemassvētku kauju piemiņas parks un muzejs
Ziemassvētku kauju muzejs un brīvdabas ekspozīcija

Liela, mežiem un purviem klāta teritorija Tīreļu līdzenumā, kur Pirmā pasaules kara laikā norisinājās cīņas starp latviešu strēlniekiem un Vācu armijas vienībām. Šajā teritorijā ir izveidotas piemiņas vietas un tēmai veltīts pārgājienu maršruts. Apskatāmas bumbu bedres un atjaunotais vācu valnis ar zemnīcām. "Mangaļu" mājās ir izveidots muzejs ar iekšpuses un āra ekspozīciju, kurā apskatāma militārā tehnika. Muzeja darbinieki rīko tematiski izglītojošus pasākumus un strēlnieku cīņu rekonstrukcijas. Lai saglabātu šo mantojumu, izveidota aizsargājama kultūrvēsturiska teritorija "Ziemassvētku kauju piemiņas parks", kas ir lielākā šāda veida teritorija Baltijas valstīs. Parka teritorijā apskatāmi abu karojošo pušu kapi, atjaunota latviešu strēlnieku zemnīca, ierakumi un lazaretes medikamentu glabātuve. Attēlā: āra ekspozīcija pie "Mangaļu mājām".

Pirmā pasaules kara tranšejas Veikes jūras šaurumā
Pirmā pasaules kara tranšejas Veikes jūras šaurumā

Pirmā pasaules kara laikā no 1915. – 1917. g. zigzaga veidā raktās tranšejas ir apskatāmas pie ceļa (Nr. 10), kas cauri Muhu salai virzās uz Sāmsalu. Šī ir daļa no plašākas aizsardzības sistēmas, kas tika veidota, aizsargājoties no Vācijas armijas uzbrukuma abos pasaules karos. Blakus tranšejām ir izveidots improvizēts dzeloņdrāšu žogs, blakus tām uzstādīts tūrisma informācijas stends. Attēlā: ierakumu fragments pie ceļa.

Radvilišķa vējdzirnavas
Radvilišķu vējdzirnavas

Radvilišķa vējdzirnavas tika uzceltas XIX gadsimta beigās. Nostāsts vēsta, ka 1919. gada 22. novembrī pie dzirnavām notika slavenā Lietuvas brīvprātīgo armijas kauja ar bermontiešiem (Radvilišķa kauja). Pēc tam, kad bermontieši okupēja Radvilišķi, Lietuvas neatkarība bija apdraudēta. Kaujā tika nogalināti aptuveni 30 lietuviešu karavīri, bet tā beidzās ar lietuviešu uzvaru. Radvilišķa vējdzirnavas kļuva par kaujas simbolu. Pie dzirnavām vairākkārt ir notikušas minētās kaujas vēsturiskās rekonstrukcijas, 2010. un 2014. gadā kauju atjaunoja Lietuvas, Igaunijas, Latvijas un Polijas militārās vēstures klubu rekonstruktori. Fotogrāfijās: Radviliškis vējdzirnavas (augšā), fragments no glzeznas, kurā attēlota Radvilišķa kauja.

Vēsturisku notikumu vizualizācijai ir jāizmanto vai nu vēsturiskās fotogrāfijas, ja tādas ir saglabājušās vai pieejamas, vai arī mākslinieku radītas vizualizācijas, kas ir maksimāli līdzīgas vēsturisko notikumu norisēm. Tas lietotājam palīdz labāk uztvert notikušo tā autentiskajā vidē.

Šis attēls ir veidots ar GEMINI attēlu ģeneratora palīdzību un tam nav saistības ar reālu objektu vai notikumu. Attēla saturs ir domāts tikai kā ilustratīvs paraugs un vizualizācija paustajai domai.

MILITĀRĀS PILSĒTAS

Baltijas valstīs ir vairākas vietas, kur atradās militāras pilsētas, kas padomju laikā bija civilpersonām un pat daļai – militāro personu - slēgtas teritorijas – Paldiski, Hara, Mežgarciems, Zeltiņi, Liepājas Karosta, Skrundas lokatora pilsētiņa, Mārciena, Plokštine Žemaitijas Nacionālā parkā u.c. Vairumā gadījuma tajās līdz mūsdienām ir saglabājies militārais mantojums, uz kuru bāzes šobrīd ir izveidots tūrisma produkts.

Padomju armijas pilsēta Mežgarciemā
Padomju armijas pilsētiņa Mežgarciemā

Padomju laikā Mežgarciems nebija atzīmēts kartēs, jo šeit atradās armijas pilsēta ar pretgaisa aizsardzības bāzi. Bāzes ēku angāri un ēku drupas joprojām atrodas mežā, bet pārējā teritorija šobrīd tiek attīstīta. Kā vēsturiska liecība ir saglabātas armijas pilsētā izvietotās betona stēlas, kas tagad novietotas uz speciāli veidotiem betona pamatiem. Netālu no tiem militārā projekta ietvaros izveidoti "ieejas vārti" šajā objektā un izvietoti informācijas stendi. Pieejami gida pakalpojumi. Attēlā: saglabātās padomju armijas stēlas ceļmalā.

Haras osta – vēsturiskā Haras zemūdeņu bāze
Haras osta – vēsturiskā Haras zemūdeņu bāze

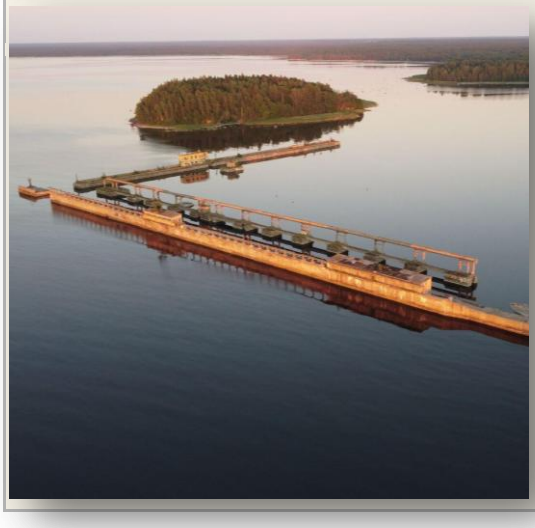

Haras osta atrodas Ziemeļigaunijā, Lahemā Nacionālā parka teritorijā. Pie Haras salas jau Krievijas Impērijas laikā atradās robežsardzes priekšpostenis. Vēlāk - brīvvalsts laikā to izmantoja Igaunijas armija, bet okupācijas laikā to pārņēma padomju armija. Turpat tika uzbūvēta militārā osta, kur ar speciālām iekārtām veica kuģu un zemūdeņu demagnetizāciju, lai to korpusi atgrūstu magnētiskās mīnas. Tolaik Haras osta ar apkaimi bija civilpersonām slēgta teritorija. Mūsdienās ostā izveidots apmeklētāju centrs, kur var iepazīties ar vietas vēsturi un izstaigāt tās apkaimi. 2024. g. daļa no mola iebruka. Attēlā: Haras osta un Haras sala.

Plokštines militārā pilsēta
Militārā pilsētiņa Plokštinje

No 1962. –1978. gadam Plokštines (Pluņģes apriņķis) mežos tika uzcelts un darbojās viens no pirmajiem pazemes ballistisko raķešu palaišanas kompleksiem Padomju Savienībā. Puskilometra attālumā no raķešu palaišanas bāzes tās apkalpošanai uzcēla militāro pilsētu ar aptuveni 30 dažādām ēkām: kazarmām, virsnieku štābu, ēdnīcu u.c. Pēc tam, kad padomju armija pameta kompleksu, te izveidoja pionieru atpūtas nometni "Kaija". Kopš 1993. gada objektu apsaimnieko Žemaitijas Nacionālā parka direkcija. Daudzas ēkas tika nojauktas ārkārtas stāvokļa dēļ. Pašlaik teritorijā ir aptuveni 10 atlikušās ēkas, kuras var apskatīt apmeklētāji. Ir uzstādīti informācijas stendi, notiek ekskursijas gida pavadībā. Attēlā: Galvenie vārti Plokštines militārajā pilsētā

Militāro pilsētu/kompleksu teritorijā esošo dažādu objektu telpiskā izvietojuma, gan kopskata vizualizācijā noderēs zīmējumi, vai skices, jo vēsturiskas fotogrāfijas, īpaši – no putna lidojuma, par tām kā savlaik slepeniem objektiem visdrīzāk nebūs pieejamas. Salīdzināšanai noderēs arī mūsdienu fotoattēli, kas uzņemti no drona.

Šis attēls ir veidots ar GEMINI attēlu ģeneratora palīdzību un tam nav saistības ar reālu objektu vai notikumu. Attēla saturs ir domāts tikai kā ilustratīvs paraugs un vizualizācija paustajai domai.

INFRASTRUKTŪRA

Militārā infrastruktūra ir ļoti daudzveidīga objektu grupa, sākot ar lidlaukiem, dzelzceļu mezgliem, dažādām inženiertehniskām būvēm, ēkām, ēku kompleksiem, rūpnīcām un beidzot ar atsevišķiem, neliela mēroga elementiem, piemēram, - robežsargu torņiem, barjerām u.c.

Padomju robežsardzes novērošanas tornis Pāvilostā

Padomju robežsardzes novērošanas tornis - skatu tornis Pāvilostā

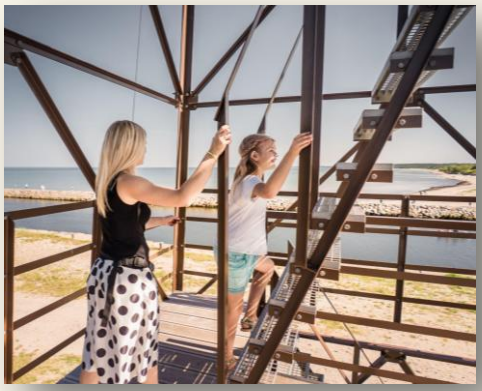

Bijušās padomju armijas robežsardzes novērošanas tornis, ko izmantoja līdz 20.gs. deviņdesmitajiem gadiem ir uzcelts no jauna un labiekārtots kā skatu vieta, no kura redzama Pāvilosta, pilsētas osta, jūra (var vērot putnus) un tuvākā apkaime. To var apmeklēt gaišajā diennakts laikā un trīs sezonas (izņemot – ziemu) gadā. Lai arī šādi torņi bija lielā skaitā pierobežas režīma zonā, līdz mūsdienām ir saglabājušies tikai daži. Attēlā: atjaunotais tornis un skats uz pilsētas ostu.

Naisāres sala

Naisāres sala

Naisāre padomju laikā bija viens no slepenākajiem padomju militārajiem objektiem, jo šeit atradās jūras mīnu rūpnīca un noliktava. Salu šķērsoja ap 40 km garš šaursliežu dzelzceļa tīkls, no kura atjaunots ir 2,4 km garš sliežu posms. Uz salas ir izveidots muzejs, izveidoti tematiski pārgājienu maršruti, no kuriem vienā ir iekļauta militārā tematika. No Tallinas līdz Naisārei sezonas laikā var nokļūt ar kuģīti. Attēlā: deaktivizētas jūras mīnas.

Krasta aizsardzības baterija "Memel-Nord"
Piekrastes artilērijas baterija “Memel-Nord”

Krasta aizsardzības baterija “Memel-Nord” bija neatņemama Vācijas jūras kara flotes krasta aizsardzības sistēmas sastāvdaļa, ko uzcēla 1939. gadā. Pēc Klaipēdas apgabala pievienošanas Vācijai, pilsētā un tās apkaimē tika uzsākti nocietinājumu izveides darbi. Bateriju cēla divos posmos. Tai vajadzēja aizsargāt pilsētu gan no gaisa, gan jūras uzbrukumiem. Pašlaik vienā no artilērijas blokiem ir izveidota ekspozīcija, kas stāsta par Klaipēdu Otrā pasaules kara laikā. Pieejams vietējais gids. Attēlā: krasta aizsardzības baterijas “Memel – Nord” lielgabalu pozīcijas jūras krastā

Daudzi no infrastruktūras objektiem vai nu nav saglabājušies dabā, vai arī ir saglabājušies daļēji un/vai mūsdienās transformēti. Gatavojot informāciju par tiem (informācijas stendos, aprakstos, gidu stāstījumos) ir vērts izmantot vēsturiskās fotogrāfijas, vai ja tādu nav, zīmējumus – kā ir izskatījušies minētie infrastruktūras elementi.

Šis attēls ir veidots ar ChatGPT palīdzību un tam nav saistības ar reālu objektu vai notikumu. Attēla saturs ir domāts tikai kā ilustratīvs paraugs un vizualizācija paustajai domai.

MODERNO TEHNOLOĢIJU IZMANTOŠANA

Militārā mantojuma objekti, to kompleksi vai teritorijas var:

- Būt zuduši (militārā tehnika, ēkas, atsevišķi elementi) vai iznīcināti;
- Daļēji saglabājušies (ēkas, bunkuri vai krasta aizsardzības baterijas pamati bez lielgabaliem);
- Būt liela mēroga, ka tos ir grūti uztvert telpiski un kopumā (militāri kompleksi, pilsētiņas);
- Atrasties vietās, kas nav pieejamas, vai ir pieejamas pavisam nelielai sabiedrības daļai (piemēram, - nogrimuši kuģu vraki).

Šādās situācijās var veidot objektu 3D modeļus, kas ļauj tos iepazīt virtuālā veidā. Virtuālus modeļus, kurus var grozīt, mainīt to vizuālo izskatu ar dažādiem rīkiem, var ievietot publiski pieejamos interneta resursos, izdrukāt un eksponēt.

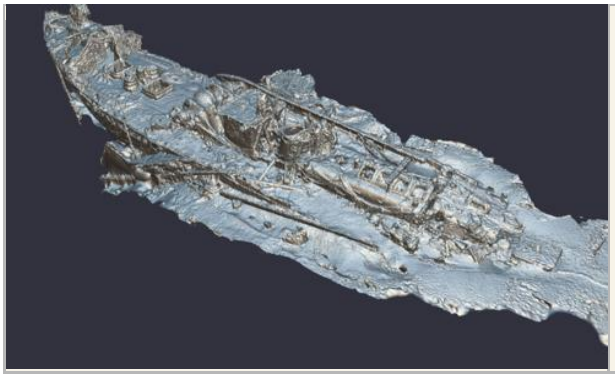

Traleri "Delphin" uzbūvēja Vācijā 1906. g. To sākotnēji izmantoja ka zvejas traleri, bet 1914. g. rekvizēja Vācijas armijas flotes vajadzībām. 1917. g. 14. oktobrī, meklējot mīnas, notika sadursme ar mīnu, kā rezultātā tas nogrima netālu no Hījumā salas. Bojā gāja 20 komandas locekļi. Militārā mantojuma projekta ietvaros ir izveidots kuģa vraka 3D modelis, kas apskatāms šeit: https://militaryheritagetourism.info/lv/military/sites/view/670

Militāro mantojumu var izzināt, izmantojot **papildināto virtuālo realitāti**, ja:

- Jāsimulē virtuālas kauju imitācijas, kurās piedalās vai vēro pats dalībnieks;
- Jāparāda kādu bijušu notikumu vai procesu virtuāls attēlojums;
- Skatoties uz konkrētu objektu caur mobilo telefonu vai planšeti attēls tiek papildināts ar kādu noderīgu informāciju (uz objektiem – ēkām parādās nosaukumi vai papildus tekstuāla vai vizuāla informācija, daļēji sagrauts objekts parādās tā sākotnējā veidolā vai tamlīdzīgi);
- Vēsturiskā vietā jāsimulē kāds reāls pagātnes notikums.

Ieriķu stacijā ir novietota tālskatim līdzīga iekārta, ar kuras palīdzību var skatīties – kā Pirmā pasaules kara Cēsu kauju laikā Amatas tiltu šķērsoja bruņuvilciens, kuru apšaudīja Vācijas armija.

ĒDIENS KĀ MILITĀRĀ MANTOJUMA ELEMENTS

Bibliotēkās vai privātās grāmatu kolekcijās nereti ir atrodami izdevumi, kuros ir apkopotas kara laika virtuves receptes. Kara laika virtuve ir nozīmīga laikmeta liecība, ko var izmantot tūrisma produkta veidošanā. Šeit nozīmīga loma ir arī šo recepšu adaptēšanai un interpretēšanai atbilstoši mūsdienu situācijai un pieejamiem produktiem.

Zemāk norādīta pavāres un maizes cepējas Ilzes Briedes versija, - kādus ēdienus var pasniegt viesiem atbilstoši dažādiem 20. gs. vēsturiskajiem periodiem. Jāņem vērā, ka kara laikā dažādām iedzīvotāju grupām un valstu armijām bija atšķirīga pieejamība dažādiem produktiem. Atšķīrās, arī, piemēram, - kareivju un augstākā militārā personāla ēdienkarte. Svarīgi ir arī attiecīgā laika galda elementi – trauki, ēdamrīki u.c.

Pirmais pasaules karš (5. attēls)
Lieli kāpostu pīrāgi, olu pīrāgi, skābeņu pīrāgi, buljons, skābētas sēnes, skābēti āboli, vinegrets ar siļķi, īstie Olivjē salāti (smalkie ar paipalu, kūpinātu foreli un vēžiem, dekorēti ar ikriem), gaļas rolāde, šņabis, cvībaku pudiņš ar mandelēm. Porcelāna traukos (veclaicīgos) servēts.

Otrais pasaules karš (6. attēls)
Gārsas pasta, siļķu biezpiena mērce, karašas plāceņi, speķis, kaņepju aizdars, kāļu kotletes, mājas siera plate, zirņu pikas, rudzu pudiņš, rudzu maizes zupa, rudzu rupjmaizes kārtojums, rudzu miltu uzpūtenis, šņabis. Vienkāršāki porcelāna trauki.

Mežabrāļu periods (7. attēls)
Taukšķināti cūku tauki ar sīpoliem, rupja rudzu maize, vārītas cūku pupas aizdarītas ar konservētām sēnēm, kartupeļu ķilavu uzkoda, rudzu maizes garoziņu deserts – biguzis, kandža, miežu vai ozolzīļu kafija. Māla trauki.

Padomju laiks (8., 9. attēls)
Rasols (Olivjē atdarinājums), siļķe kažokā, pildītas olas, mencu aknu maizītes, siera salātu maizītes, marinēti ķirbji, lašu maizītes, žāvēta vista, servilāde, nēģu maizītes, šņabis no karafēm, *zaptsūdens* stikla krūkā, banānu maizītes, šokolādes desa, kukurūzas desa. Kristāla trauki uz galda.

5. attēls. Ēdiens Pirmā pasaules kara laikā

6. attēls. Ēdiens Otrā pasaules kara laikā

7. attēls. Mežabrāļu ēdiens

8. attēls. Padomju laiku ēdiens

Līgatnes bunkura ēdnīcā, kurā ir saglabāts padomju laika interjers un trauki, var iepriekš pasūtīt pusdienas padomju stilā.

9. attēls. Padomju laika ēdnīca Līgatnes bunkurā, rehabilitācijas centrā "Līgatne"

4.3. Praktiski piemēri Polijā

Otrā pasaules kara muzejs Gdaņskā
https://muzeum1939.pl/en

Viens no lielākajiem šai tematikai veltītajiem muzejiem (2017. g.) Polijā. Izveidotas modernas un mūsdienīgas ekspozīcijas, piedāvātas tūres gidu pavadībā, skolēniem un bērniem – interaktīvas nodarbības par saistītām tematikām. Pieejams kinolektorijs. Atrodas Gdaņskas vēsturiskā centra teritorijā.

Šlēsvigas – Holšteinas krasta aizsardzības baterija
https://www.landmarkscout.com/kriegsmarine-gun-battery-schleswig-holstein-hel-poland/

Atrodas Helas strēles dienviddaļā. Var apskatīt vēsturisku filmu, izstaigāt muzeja iekštelpas un apkaimi, kurā izvietota militārā tehnika, iegādāties suvenīrus. Ceļam otrā pusē atrodas atjaunotais krasta aizsardzības baterijas ugunskoriģēšanas tornis, kurā arī izveidota vēsturiski tematiska ekspozīcija. Objektu apsaimnieko biedrība, ko izveidojuši vietējie militārā mantojuma izpētes entuziasti.

Šaursliežu dzelzceļš: Wigierska Kolejka Wąskotorowa
https://augustowska.pl/

Militārā mantojuma objekts - 600 mm platuma šaursliežu dzelzceļš tika izveidots Pirmā pasaules kara laikā koksnes transportam. Tagad kā tūrisma objekts tas darbojas ap 10 km garumā ar divām apstāšanās vietām, sākuma un gala staciju. Brauciens vienā virzienā aizņem aptuveni stundu. Lokomotīve ražota 1965. g. Poznaņā. Atrodas ZA Polijā, Wigierska Nacionālā parka teritorijā. Populārs tūrisma objekts. Gala stacijā darbojas viesu nams, tiek sniegti ēdināšanas pakalpojumi.

Wolfsschanze
https://wolfsschanze.pl/en/

"Vilku midzenis" – Mazūrijas mežos Polijas ziemeļdaļā kalpoja kā Ādolfa Hitlera pirmais Austrumu frontes militārais štābs Otrajā pasaules karā. 1944. g. 20. jūlijā šeit notika atentāta mēģinājums pret Ā. Hitleru, kas bija nesekmīgs. Hitlers šeit nodzīvoja > 800 dienas, pametot to 1944. g. novembrī. Mūsdienās teritorija ir labiekārtota, izveidots apskates maršruts (izklāts bruģis), pieejami ēdināšanas, gidu pakalpojumi, kompleksā var ieturēt maltīti. Teritorijai ir noteikts darbalaiks, izveidots stāvlaukums vieglajām automašīnām un autobusiem. Teritoriju apsaimnieko biedrība.

4.4. Produkta mārketings

Militārā mantojuma tūrisma produkta mārketingā ieteicams izmantot šādus galvenos kanālus.

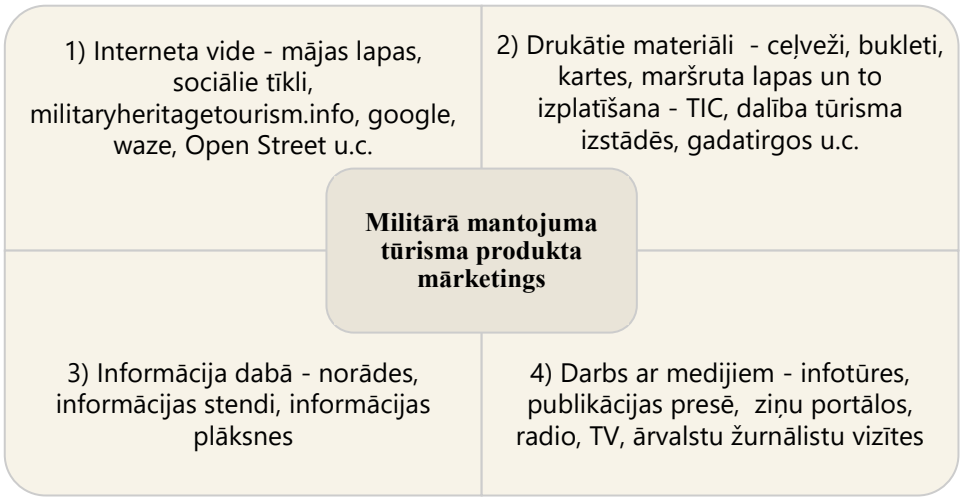

10. attēls. Militārā mantojuma tūrisma produkta mārketinga kanāli

1) Interneta vide

Lai popularizētu militāro mantojumu Baltijas valstīs, ir izveidota vietne "Militārais mantojums. Tūrisms" www.militaryheritagetourism.info (11. attēls), kurā ir apkopota informācija par vairāk nekā 845 dažādiem militārā mantojuma objektiem. Tajā ir apkopoti ~ 300 stāsti un atmiņas, kā arī aprakstītas ~ 130 dažādas ar militāro jomu saistītās tēmas, 300 stāsti un atmiņas, un ap 106 lietotāju komentāri. Starp objektiem, tēmām un laika līniju ir vairāk nekā 5100 saišu. *Facebook* kontā "Military Heritage Tourism" (12. attēls), kam seko vairāk nekā 1900 sekotāji, tiek regulāri ievietota informācija par aktualitātēm minētajā jomā. Militārā mantojuma objektu īpašniekiem vai vietām ir svarīgi, lai tās parādās tādās starptautiski lietotās interneta un tiešsaistes karšu vietnēs kā Google maps, Waze, Open Street Maps, Maps.me u.c.

2) Drukātie informācijas materiāli

Vēl joprojām ir liels interesentu skaits, kas labprāt lieto drukātos materiālus. Projekta ietvaros ir izdots **Militārā mantojuma ceļvedis** (13. attēls) ar 173 interesantāko objektu aprakstiem un 12 militārā mantojuma maršrutiem Latvijā Igaunijā un **Militārā mantojuma brošūra ar karti** (14. attēls). Konkrētā teritorijā var izveidot speciālas maršruta lapas, kurās aprakstīta maršruta gaita, apskatāmie objekti un pakalpojumi. Maršruti var būt domāti velobraucējiem un autobraucējiem, īsāki – kājāmgājējiem. Minētos materiālus iespējams izplatīt tūrisma informācijas centros, militārā mantojuma objektos, kā arī starptautiskās tūrisma izstādēs un gadatirgos.

3) Informācija dabā

Ir svarīgi, lai ceļotājam būtu vieglāk atrast meklētos objektus, esot dabā. Šim nolūkam palīdz ceļmalās izveidotās **norādes** un **informācijas stendi** (15. attēls) pie konkrētiem objektiem. Tie palīdz un var radīt interesi arī tiem, kas pie šādiem objektiem nonāk nejauši, vai kuru sākotnējais mērķis nav bijis apmeklēt militārā mantojuma objektus. Projekta ietvaros pie izciliem Baltijas militārā mantojuma objektiem ir uzstādītas **informatīvas plāksnes**, kas norāda, ka tie iekļaujas kopējā Baltijas valstu militārā mantojuma tīklā (16. attēls). Vēlams stendu izgatavošanā (gan formas, gan – satura ziņā) ievērot vienotu dizainu. Par atsevišķiem objektiem un teritorijām ir sagatavoti audiogidi, kuru saites var nolasīt pēc dabā izvietotajām plāksnītēm ar QR kodiem.

Informācijas stendus ir ieteicams papildināt ar:

- Vēsturiskām un mūsdienu fotogrāfijām;
- Vēsturiskām un mūsdienu (piemēram, LIDAR) kartēm;
- Cilvēku atmiņu stāstiem, citu nemateriālo mantojumu vai atsauci uz to (piemēram, ar QR kodu).

4) Darbs ar medijiem

Lai popularizētu militārā mantojuma tēmu un produktu, svarīgi iesaistīt vietējos, reģionālos, nacionālos un starptautiskos medijus – presi, radio, televīziju (17. attēls). Noderīgas mārketinga nolūkos ir kā vietējo, tā starptautisko žurnālistu, blogeru un influenceru (viedokļu līderu) vizītes.

Veidojot informācijas materiālus internetā un drukātā veidā, ir jāsaprot, kas ir konkrētā produkta mērķauditorija un atbilstoši tam – ir jāizvēlas valodas, kādā to uzrunāt.

11. attēls. Interneta vietne "Militārais mantojums. Tūrisms"

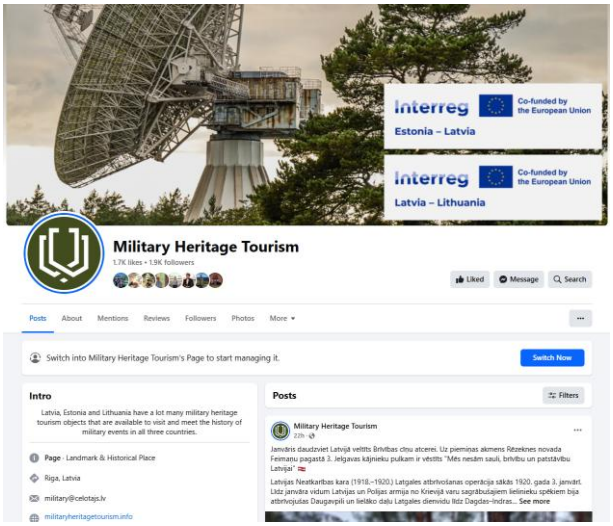

12. attēls. *Facebook* lapa "Military Heritage Tourism"

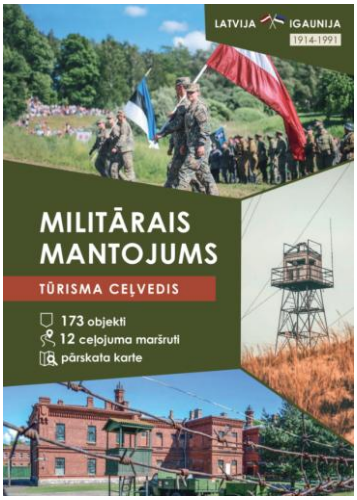

13. attēls. Militārā mantojuma tūrisma ceļvedis

14. attēls. Militārā mantojuma tūrisma brošūra ar karti

15. attēls. Informācijas stends pie Stēbeļa (nr. 315) krasta aizsardzības baterijas Sāremā salā

16. attēls. Informatīva plāksne pie militārā mantojuma objekta

Nereti interesanta, sociālajos tīklos nopublicēta informācija ātri nonāk masu mediju ziņu lokā. Tā arī bija ar Jumpravas pagastā esošā Vācijas armijas būvētā tilta palieku - balstu un informācijas nopublicēšanu *Facebook*. Īsi pēc tam sekoja raksts laikrakstā "Kas jauns" ar nosaukumu: "*Jumpravas pagastā atklājas Hitlera tilta balsti. Nezināmais Latvijas noslēpums* (18. attēls.).

17. attēls. Žurnālistu tūre pa militārā mantojuma objektiem Rīgas apkaimē

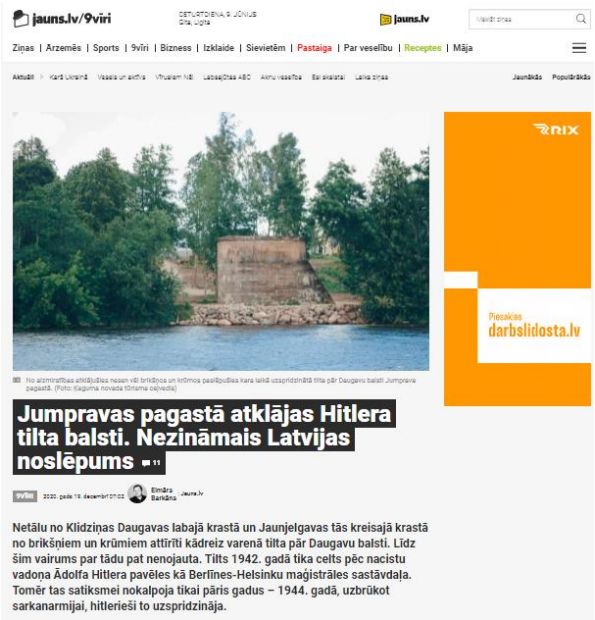

jauns.lv/9viri

jauns.lv

Ziņas | Arzemēs | Sports | 9viri | Bizness | Izklaide | Sievietēm | Pastaiga | Par veselību | Receptes | Māja

Jauns.lv darbslidosta.lv

Jumpravas pagastā atklājas Hitlera tilta balsti. Nezināmais Latvijas noslēpums

Netālu no Klidziņas Daugavas labajā krastā un Jaunjelgavas tās kreisajā krastā no brikšņiem un krūmiem attīrīti kādreiz varenā tilta pār Daugavu balsti. Līdz šim vairums par tādu pat nenojauta. Tilts 1942. gadā tika celts pēc nacistu vadoņa Ādolfa Hitlera pavēles kā Berlīnes-Helsinku maģistrāles sastāvdaļa. Tomēr tas satiksmei nokalpoja tikai pāris gadus – 1944. gadā, uzbrūkot sarkanarmijai, hitlerieši to uzspridzināja.

18. attēls. Publikācijas fragments "Kas jauns"

4.5. Sadarbība. Iesaistāmie spēlētāji

Pētot kādas teritorijas militāro mantojumu, veidojot jaunu un papildinot esošo militārā mantojuma tūrisma produktu, veidojot ceļvežus, informatīvos materiālus, informācijas stendus, vietnes internetā, sociālajos tīklos u.c., ir ieteicams iesaistīt pēc iespējas vairāk vietējos spēlētājus, kas ir svarīgi kvalitatīvas un uz zināšanām balstītas informācijas sagatavošanai (19. attēls).

19. attēls. Militārā mantojuma tūrisma produktā iesaistāmās puses

Zinātnieki, pētnieki un **novadpētnieki** ir tie, kuru rīcībā ir interesanti fakti, stāsti, fotogrāfijas, dažādi citi informācijas avoti. Dažkārt reģionālajos muzejos un pie to speciālistiem var atrast nepieciešamo informāciju par minēto tēmu. Svarīga ir arī kaimiņvalstu un citu valstu atbilstošās jomas ekspertu iesaiste.

Pašvaldību īpašumā nereti atrodas militārais mantojums (svarīgi iesaistīt īpašnieku), bet **tūrisma informācijas centri** popularizē tūrisma piedāvājumu attiecīgajā teritorijā, tādēļ svarīgi, ka to darbinieki zina par šādiem objektiem un ir iesaistīti jau teritorijas sākotnējā izpētes procesā.

Svarīgi ir iesaistīt **plānošanas reģionu** par tūrismu atbildīgos speciālistus (iesaistīti tūrisma projektos), kā arī jaunus maršrutus saskaņot ar **Dabas aizsardzības pārvaldi (DAP)**. Var gadīties, ka atsevišķas militārā mantojuma teritorijas/objekti atrodas īpaši aizsargājamās dabas teritorijās, vai no dabas daudzveidības viedokļa – jutīgās vietās, tādēļ pirms šādu vietu reklamēšanas (piemēram, - nacionālajos parkos) vajadzētu šādas rīcības sākotnēji izdiskutēt ar DAP speciālistiem. Igaunijā un Latvijā nozīmīgu daļu no kopējās teritorijas aizņem meži. Meži bija arī tās teritorijas, kur Aukstā kara laikā tika slēptas militārās bāzes atbilstoši tā laika tehniskajiem risinājumiem, tādēļ reģionālā un valstiskā mērogā ir jāiesaista Igaunijas Valsts mežus (RMK) un Latvijas Valsts mežus (LVM), bet Rīgas apkaimē – Rīgas mežus, kas ir atvasināta pašvaldību institūcija. Par tūrisma produktu informācijai ir jābūt ievietotai Latvijas Investīciju attīstības aģentūras (LIAA) vietnē.

Reģionālajām un **profesionālajām tūrisma asociācijām** ir liela loma jaunu projektu iniciēšanā, kā rezultātā tiek veidoti un virzīti tirgū jauni tūrisma produkti.

Ja teritorijā ir vietējās **nevalstiskās organizācijas** (NVO) (20. attēls), **entuziasti**, vai citi **interesenti**, kas saistīti ar militārās pētniecības jomu, ir svarīgi iesaistīt arī tos.

Mediju iesaiste ir nepieciešama, lai popularizētu militāro mantojumu un ar to saistītos tūrisma produktus (sk. 4.4. nodaļu). Jāpiebilst, ka šī tēma nezaudē savu aktualitāti mediju vidū arī mūsdienās.

Apvienojot iepriekš minēto spēlētāju zināšanas un iesaisti, var panākt ilgtspējīga un kvalitatīva militārā mantojuma tūrisma produkta izveidi un pastāvēšanu ilgtermiņā, ko veido tūrisma uzņēmējs vai vietējā NVO.

20. attēls. Latvijas un Igaunijas militārā mantojuma speciālistu viesošanās Hījumā salas militārajā muzejā, 2024. g.

5. Noderīgi avoti

Ieteicamā literatūra

- Altbergs T., Biedriņš. A., Punculs D., Tukišs A. Lauku platuma dzelzceļi – Mazbānītis de facto. Ventspils muzejs, 2019.
- Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. Toronto: Daugavas Vanagu centrālais apgāds, 1983.
- Andersons, E. Latviešu lielgaballaivu bataljoni Krimas karā. Tilts, Nr.98./99. 1969.
- Attēlu, foto, pastkaršu un citu datu kolekcija: https://www.omnia.ie/
- Baltiņš K. Strēlnieku pulku priekšteči. Militārais apskats. 1934.
- Bangerskis, R. Daugavgrīvas cietokšņa Mangaļsalas nocietināto pozīciju rajona robežu apzīmējums un noteikumi šā rajona apmeklēšanai. Valdības Vēstnesis, Nr.251. 1925.
- Bedrītis A. Laikmeta griežos Sējā un Inčukalnā. Darba balss, Nr.136. 1968.
- Brūvelis E. Latviešu leģionāri. Daugavas vanagi, 2005.
- Cēsu kaujas Feisbukā: https://www.facebook.com/cesisbattle
- Ciganovs J. Somijas Jēgeru gaitas Latvijā. Tēvijas sargs, 2018, februāris. Pieejams: http://doc.mod.gov.lv/lv/ts/2018/2/30/
- Deviņu vīru spēks, grāmata: https://www.mk.gov.lv/lv/gramata-devinu-viru-speks
- Dribins L. Ebreji Latvijā (Otrais papildinātais izdevums). Rīga: Elpa, 2002.
- eBay.com – vēsturisko fotoattēlu, pastkaršu, karšu u.c. vēsturiski avoti;
- E – grāmata un video stundas par Nacionālo partizānu kustību Lubānas apkaimē un Latgalē, kā arī Broņislavu Martuževu "Broņislavas Martuževas Likteņgaitu klade": https://baltielaci.wordpress.com/blog/
- Eserts M. Dzelzs karavīri jeb Latvijas kaujas mašīnu vēsture. 1998.
- Felder B.M. Das Unternehmen "Wildkatze". Der SS-Jagdverband Ost und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945).
- Gelderiņš E. Latvijas armijas ietērps, atšķirības zīmes un to nēsāšanas noteikumi. Latvijas Kara muzejs. 2007.
- Hartmanis J. Latviešu strēlnieki kaujā pie Smārdes. Pieejams: http://latviesustrelniekusaraksts.lv/Kaujas_darbiba/Book_5.html
- Hījumā salas militārais mantojums: https://mil.hiiumaa.ee/
- Igaunijas Kara muzejs: https://esm.ee/
- Igaunijas Nacionālā arhīva foto albums: https://www.flickr.com/photos/national_archives_of_estonia/albums
- Kangeris K. Trešā Reiha dokumenti par ebreju situāciju Latvijā. Holokausta izpēte Latvija. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2004.
- Kaļķis J. Br. auto izmantošana uzbrukuma kaujā. Militārais apskats, Nr.3. 1934.
- Klimovičs A. Personiskā Latvija. Divdesmitā gadsimta stāsti. Dienas grāmata, Rīga, 2011.
- Kovtuņenko R. Neatzītie karavīri. Kaujas virsnieka stāsts. Aplis, Rīga, 2004.
- Kultūras pieminekļu saraksts: https://is.mantojums.lv/
- Kurland Kessel: http://www.kurland-kessel.de/default.html
- Lancmanis I. Reiz Liepu kalnā. Māksla, Nr.5., 2006.
- Latvijas Kara muzejs Facebook: https://www.facebook.com/LatvijasKaraMuzejs
- Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. Atbrīvotāji kā iekarotāji. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 2006.
- Lāce Dz. Zvārde gadsimtu griežos. 2017.
- Latvijas armijas komandieri. Jumava, 2018.
- Latvijas Nacionālās bibliotēkas resursi:
  - Kartes, t.sk. militārās: https://dom.lndb.lv/data/obj/27462.html
  - Attēlu – foto un pastkaršu datu kolekcija: https://atteli.lndb.lv/
  - Periodika: http://periodika.lv/
  - Grāmatas: http://gramatas.lndb.lv/
  - Letonikas multivide (attēli, audioieraksti, videofragmenti): https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?g=3
  - Vēsturiskie skaņu ieraksti, t.sk. kara dziesmas: https://audio.lndb.lv/
  - Zudusī Latvija (foto datu bāze): https://www.zudusilatvija.lv/

- Latvijas Nacionālās bibliotēkas kopējais meklētājs (visas datu bāzes kopā): https://www.lndb.lv/
- Meklēt ar primo: https://lnb.lv/lv/katalogi-un-datubazes/primo

- Latvijas teritorijā esošie kara kapi: http://www.bkkomiteja.lv/kapi/
- Latviešu karavīrs stāsta. Apkopojis A. Elgūts. Elmāra Saulīša apgāds, Rīga, 1944.
- Latviešu karavīru kapi un piemiņas vietas: https://karavirukapi.blogspot.com/
- Latviešu strēlnieku saraksts: http://latviesustrelniekusaraksts.lv/Saraksts/
- Latviešu veco strēlnieku biedrības izdevumus. Latviešu strēlnieki. Vēsturiskie materiāli un atmiņas 1. daļa. Rīga: Armijas spiestuve, 1929.
- Lismanis J. 1915. – 1920. Kauju un kritušo karavīru piemiņai, N.I.M.S., 1999.
- Militāro arheologu grupa Facebook: https://www.facebook.com/Legenda.Diggers
- Padomju mantojums: http://sovietheritage.blogspot.com/
- Pirmais pasaules karš (krievu valodā): https://gwar.mil.ru/
- Pirmā pasaules kara piemiņas vietas Latvijā (karte): http://www.karamuzejs.lv/km_karte/muzejs_sakums.aspx?fbclid=IwAR2qzqwiWflkXomtU5mdr2q5rINbTsgIECO31UzoRdQbVCta685eI0ted-c
- Priedītis E. Latvijas kara flote. 1919-1940. Rīga: Tipogrāfija Citrons, 2004.
- Radziņš P. Latvijas atbrīvošanas karš. R: Avots. 1990.
- Remess A., Raķis J., Noslēpumainā Karosta. Latvijas mediji. 2019.
- SARGS.LV: https://www.sargs.lv/lv/vesture
- Slēgtās zonas stāsti: tradīciju burtnīca. Rīga., 2013.
- Šaltojo karo ekspozicija: https://zemaitijosnp.lt/en/expositions/.
- Tautas atmiņa par 2. pasaules karu (krievu val.): https://pamyat-naroda.ru
- Time&Note: https://timenote.info/
- Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā. (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 13.sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004.
- Turčinskis Z., Ziemeļlatgales "Neatkarības vienība". Latvijas mediji., 2021.;
- Turčinskis, Z. Vācu abvērgrupas 212 izlūku-diversantu skolā apmācītie latgaliešu diversanti. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, Nr.4, 2004.;
- Upmalis I. Latvija padomju militāristu varā. Latvijas okupācijas izpētes biedrība. 2011.;
- Upmalis, I., Tilgass, E., Dinevičs, J., Gorbunovs, A. Latvija - PSRS karabāze. Rīga: Zelta grauds, 2006.
- Urban Explorian team: https://diggers.lv/
- Vēsturiski informatīva vietne par latviešu strēlniekiem: https://www.dveseluputenis.lv/lv/
- Zaļkalns A. Tauta neaizmirst. Padomju zeme (Limbaži), Nr. 136. 1960.
- Zariņš K. Aizmirstie karavīri: Daugavgrīvas cietokšņa latviešu zemessargi. Sargs.lv, 2015. Pieejams: https://www.sargs.lv/lv/pirmais-pasaules-kars/2015-04-15/aizmirstie-karaviri-daugavgrivas-cietoksna-latviesu-zemessargi
- Ziemassvētku kauju muzejs: http://www.karamuzejs.lv/lv/zm.aspx
- Eugenijus Simonas Kisinas, „Minų traleris", in: Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2024, prieiga internetu: https://www.vle.lt/straipsnis/minu-traleris/
- R. Rolf. Vokiečių pakrantės gynybos įtvirtinimai Klaipėdos krašte (1939–1944). In: XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje. Kaunas, 2008, p. 111– 124
- „Sūduvis – kultūros medžiotojas", in: Lietuvos jūrų muziejus, 2023, prieiga internetu: https://muziejus.lt/lt/laivas-muziejus-m52-suduvis
- T. Tamkvaitis, daktaro disertacija „Pakrantės gynybos sistemos Lietuvos ir Latvijos pakrantėse 1939 – 1945 metais ir jų išsaugojimo problemos", Klaipėdos universitetas, 2024.
- Мелконов Ю. Пушки Курляндсково берега. 2005.

Kartogrāfiskie materiāli

- Lauku ceļotājs: https://www.celotajs.lv/lv
- Jūrtaka, Mežtaka: https://baltictrails.eu/lv
- Google maps: https://www.google.com/maps
- Open street maps: https://www.openstreetmap.org/
- Google Earth: https://earth.google.com/web/
- BalticMaps: https://www.balticmaps.eu/lv/

- LĢIA kartes: https://kartes.lgia.gov.lv/
- Latvijas Valsts mežu kartes: https://www.lvmgeo.lv/kartes
- Kadastrs.lv: https://www.kadastrs.lv/
- Latvijas Nacionālās bibliotēkas kartogrāfiskie resursi (sk. iepriekšējo bloku)
- Vēsture doties: https://vesture.dodies.lv/

Citi avoti

- Jēgers A. Jauktās realitātes izmantošana tūrisma produktu veidošanā. Bakalaura darbs. Valmiera, 2017.g. http://darbi.va.lv/darbi/jegers_armands_bakalaura_darbs_2017.pdf
- Raidījums "Zinātne tuvplānā". Tēma – militārais mantojums. https://www.youtube.com/watch?v=rkln2E7u_Dw&t=1984s
- Sprādzienbīstami priekšmeti: https://www.mil.lv/en/node/249
- Tumšais tūrisms: https://www.dark-tourism.com/

Sk.: https://militaryheritagetourism.info/lv/info/resources

Projektu partneri

Latvijas Lauku tūrisma asociācija “Lauku ceļotājs”
Vidzemes Tūrisma asociācija
Kurzemes plānošanas reģions
Saldus novada pašvaldība
Ventspils muzejs
Rīgas plānošanas reģions
Olaines Vēstures un mākslas muzejs
Ogres novada pašvaldība
Biedrība “Mores muzejs”
SIA “Sky Port”
Ādažu novada pašvaldība
SIA “Rehabilitācijas Centrs Līgatne”
Cēsu novada pašvaldība, Cēsu novada Amatas apvienības pārvalde
Zemgales plānošanas reģions
Biedrība “Latgales tūrisma asociācija”

Igaunijas Lauku tūrisma asociācija
Peipusa Pārrobežu sadarbības centrs
Hāpsalu un Lēnes muzeju fonds
Sāremā pašvaldība
Igaunijas Nacionālā mantojuma pārvalde
Lēnes – Nigulas pašvaldība
Sāremā Kara lietu muzejs
NVO “Pranga Areng”
NVO “Hījumā Militārās vēstures biedrība”
Igaunijas Kara muzejs – Ģenerāļa Laidonera muzejs
Setomā pašvaldība

Lietuvas Lauku tūrisma asociācija
Žemaitijas Nacionālā parka administrācija

Vadlīnijās izmantoti projektos iesaistīto pušu fotoattēli.

militarais.celotajs.lv
www.militaryheritagetourism.info

@militaryheritagetourism

Projektu “Latvijas un Igaunijas kopīgā Militārā Mantojuma tūrisma produkts” līdzfinansē Eiropas Savienības Strukturālo un investīciju fondu mērķa "Eiropas teritoriālā sadarbība" Igaunijas – Latvijas pārrobežu sadarbības programma.

Projekts LL-00052 „Baltijas militārā mantojuma tūrisma produkta paplašināšana Lietuvā un Dienvidlatvijā” (Military Heritage II) tiek realizēts ar Eiropas Savienības Interreg VI-A Latvijas – Lietuvas programmas 2021.–2027. gadam atbalstu.

Šī publikācija ir sagatavota ar Eiropas Savienības finansiālo atbalstu. Par tās saturu pilnībā atbild Latvijas Lauku tūrisma asociācija "Lauku ceļotājs", un tā var neatspoguļot Eiropas Savienības oficiālo nostāju.